

~ 1876. aastal ehitatud
tagavaravedurite
depoohoone koos
lisatud kaksikvee-
tornidega (1928)
on praegu vanim
hoone Tapa linnas.
(H. Pärdi 2021)

ALEVITE PÄRLEID

RAUDTEELINN TAPA

Heiki Pärdi

(ETNOLOOG)

FOTOD: AUTORI KOGU

Tapa on üks neist Eesti alevitest-väikelinnadest, mis on sündinud ja arenenud tänu raudteele. 1870. aastal avatud Paldiski-Tapa-Narva-Gatšina raudteeliinile lisandus kuus aastat hiljem harutee siit Tartusse ning Tapast sai tähtis raudteesõlm. Ent raudtee on olnud Tapa jaoks nii õnn ja kui ka õnnetus, mis tuli eriti selgesti ilmsiks II maailmasõja ajal.

TAPA ALEVIKU KASV

1899. aastal elas alevikus, kuhu oli juba ehitatud 85 elumaja, 928 inimest. Lisaks raudteele, mis andis tööd väga paljudele tapalastele, arenesid siin vilkalt ka väiksemad ja suuremad ettevõtted ning poeärid. Suuremaist tegutses siin 14 töölisega paberrosse valmistav hülsivabrik ja vorstivabrik, kus oli 6 töölisi.

Veel töötas alevikus kolm pagarit, kolm rätsepat, kolm kingseppa, kaks tislerit, kaks kellasseppa, ehitusmeister, lihunik, aedviljur, sepp, tsunftimaaler ja vorstimeister. Poed olid siin avanud kaheksa II gildi kaupmeest, peale nende oli veel kolm väikepoodi, nende hulgas Katharine Masingu raamatupood ja üks kirjatarvete pood. 1885. aastaks oli Masing asutanud alevikku üheklassilise algkooli, siin oli veel sama klasside arvuga raudteevalitsusele kuuluv kool, kus õppis 60 last. Arsti ja haiglat siis Tapal veel polnud, aga alates 1896. aastast tegutses proviisor Arthur Laisi apteek. Alevikus olid avatud hotell Dorpat ja Max Schiff, S. Redelini tee- ja söögimaja ning Tapa ja Valgma kõrtsid, lisaks raudteejaama puhvet.

> Jaan Kulp ehitas kahekordse seedripalkidest maja 1903. aastal Pika tänava lõunaotsa. Majas on töötanud mitmed Tapa koolid. Pärast sõda olid siin korterid. Sai 1996 tulekahjus tugevasti kannatada. Praegu tegutseb siin võõrastemaja. (H. Pärdi 2021)

< Üks stiilsemaid ja kaunimaid tsaariaegset pärit hooneid on 1901. aastal Adolf Wildmanni ehitatud kohalikust kollakast paekivist elumaja-ärihoone, mis on olnud kasutusel kauplusena. Praegu seisab maja tühjana. (H. Pärdi 2021)

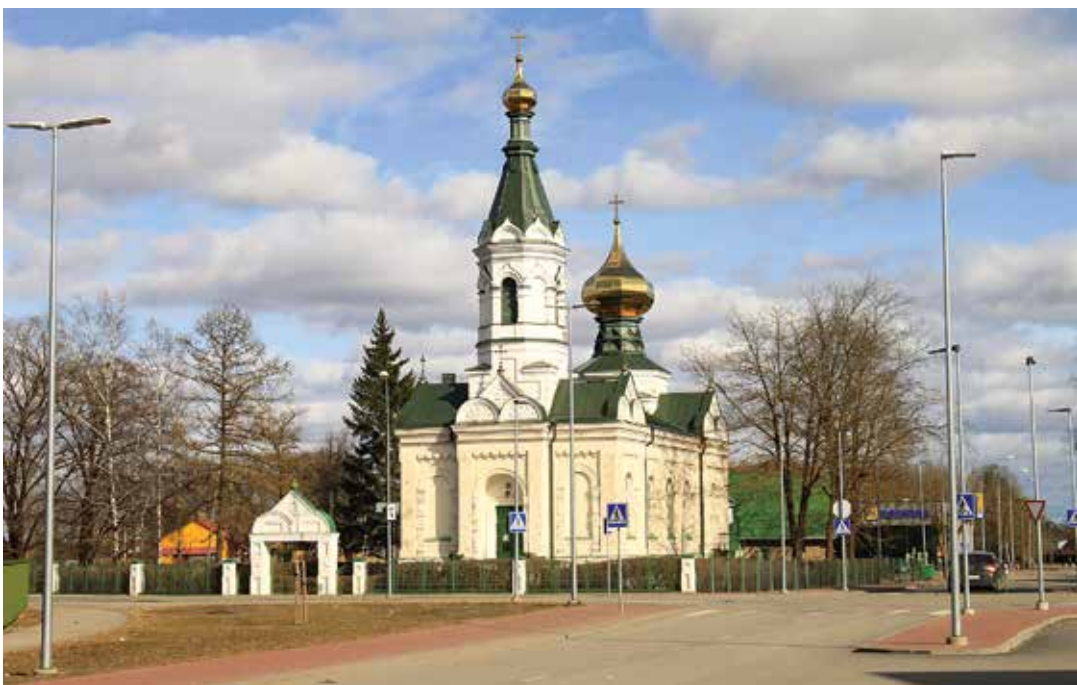

< Eesti alevites väga armastatud laadis ehitatud kohaliku tuntud koolimehe ja kultuuritegelase Juhan Krooni elamu 1920. aastate algusest. (H. Pärdi 2021)

TAPA PÄRAST II MAAILMASÕDA

Tsaariaegsest Tapast on II maailmasõja hävitavate sündmuste tõttu vähe alles, huvitavamaid näiteid leiab Laialt tänavalt. Üks peaaegu et kõige vanem maja Tapal (Lai 7) seisab praegu kurvalt tühjana, ent kindlasti väärib see kohalikust kollakast paekivist stiilne kahekordne elu-ärihoone aastast 1901 paremat saatust. Selle lähedal (Lai 13) on sama funktsiooni kandnud väiksem ühekorraline, samuti paekivist, aga punasest tellisest avapiiretega maja. Pikal tänaval, mis II maailmasõjas kõvasti kannatada sai, väärib tähelepanu 1903. aastal Jaan Kulbi ehitatud seedripalkidest kahekordne maja, kus praegu asub võõrastemaja. Imekombel jäi püsti raudteejaama külje all asuv Ristija Johannese vene õigeusu kirik. Loomulikult on alles

> Ristija Johannesele pühendatud vene õigeusu kirik ehitati 1904. aastal arhitekt Lunski projekti järgi vana-vene stiilis. (H. Pärdi 2021)

◀ Tapa vaksalihoone on ainus tänaseni säilinud eriprojekti järgi ehitatud tsaariaegne kivist jaamahoone Eestis. Läänetiib ehitati 1914., idatiib 1928. aastal. Oli jaamahooneks kasutusel kuni 2004. aastani. Praegu tühi. (H. Pärdi 2021)

◀ Kaunite ümarkaarakende ja -peauksega metodisti kiriku lihtne hoone on ehitatud 1924. aastal. (H. Pärdi 2021)

suurejooneline jaamahoone, mis sai viimases sõjas samuti kannatada, kuid põhiosas siiski säilis.

Vene impeeriumi lagunemisel 1917 sai Tapa Eestis ühena esimestest omavalitsusega alevi õigused, linnaks sai ta 1926. aastal. Eesti Vabariigi algusaastail arenes Tapa edasi hoogsalt: ehitati hulk uusi elamuid ja äri-eluhooneid Jaama ning Pikale tänavale, Ambla maanteele ja mujalegi. Eesti Arhitektuurimuuseumis on hoiul 37 Tapa uue elumaja projekti 1920. aastate algusest, kõik väga traditsioonilist laadi. 1934. aastal elas linnas 3676 inimest, kelle peamine tööandja oli raudtee jaama ja töökodadega ning suur saeveski. Tapa oli tuntud lihatööstuse keskus, kus omal ajal tegutses 15 liha- ja vorstitööstust. Arendati välja uued elumupiirkonnad Valgejõe puistee kanti linna põhjaosas ja Pika tänava piirkonda lõunas. Esinduslikemaist avalikest hooneist ehitati 1925. a arhitekt Tõnis Mihkelsoni projekti järgi algkool. Üks märgilisemaid ehitisi 1930. aastaist Tapal on luteriusu

◀ Suur, neljateistkümne korteri, L-kujulise põhiplaani ja kahe kivist trepikojaga raudteelaste elumaja 1920. aastate algupoolest asub otse raudtee ääres (Kivilo 15). Praegu ainult osaliselt asustatud. (H. Pärdi 2021)

< Traditsioonilise välisilmega alevimaja 1920–1930. aastate vahetuselt (Nooruse 3), vooderdatud nn Tapa kividega, mida valmistas siin Arnold Toomann. (H. Pärdi 2021)

< Arnold Toomanni elu-ärimaja Ambla maantee 23. Maja ehitamisel on Toomann kasutanud oma ettevõttes tehtud valgeid lõõridega tsementkive ehk väikeplokke. Sellistest hallidest või valgetest Toomanni tsementkividest ehitati 1930. aastail Tapal mitmed elumajad Ambla maanteel, Kooli, Laial ja Pikal tänaval. (H. Pärdi 2021)

< Luteriusu Tapa Jakobi kirikuhoone on ehitatud arhitektide Boris Krümmeri ja Anatoli Podtšekajevi ning August Tauki projekti järgi 1932. aastal. Praeguse terava tornikiivri sai kirik alles 1993. aastal. (H. Pärdi 2021)

> Tapa ühe jõukama ärimähe Gustav Nimrichi edev mahalõigatud nurgaga kahekordne elu-ärihoone Laial tänaval on üks neist majadest Tapal, mis on ehitatud kohaliku ettevõtja Arnold Toomanni firma tsementkividest. Maja ehitati üles aasta pärast 1934. aasta Laia tänava suurtulekahju. (H. Pärdi 2021)

kirikuhoone, mis arhitektide Boriss Krümmeri ja Anatoli Podtšekajevi projekti järgi 1932 valmis ehitati. Linna keskkooli- ja gümnaasiumihoone, mis avati 1939, kavandas arhitekt Alar Kotli.

3. augustil 1941 süütasid kohalikud „uue elu aktivistid“ punavägede taganemisel linna põlema. Tules hävis peaaegu kogu südalinn, maha põles 63 maja, neist palju nägusaid ja moodsaid uusehitisi. Hävis hulk väiketööstusi ning kõik suuremad ärid. Teine suurem rünnak tabas Tapat 18. märtsil 1944, kui Nõukogude lennuväe pommirünnakus hävis samuti umbes 60 maja, eelkõige kesklinnas.

Pärast II maailmasõda mõjutas linna arengut väikerajooni keskuse staatus 1950–1962. Tänu sellele ehitati kesklinna terve rida esinduslikke hooneid, nagu kaubanduskeskus (1959), mitmeid elamuid, raudteelaste kultuurimaja (1959), suur haigla (1962) jmt.

Pärast sõda muutus Tapa suurel määral vene linnaks, sest siia tuli hulgakaupa nõukogude sõjaväelasi koos peredega. Lisaks juba 1939–1940 siia rajatud lennuväebaasile toodi Tapale muidki väeosi. Ka raudteel töötas palju mujalt Nõukogude Liidust sisse tulnud venekeelseid inimesi. 1989. aastal, kui Tapal elas 10 439 inimest, olid üle 60% neist muulased.

> Suur nürinurkse kujuga puidust elu- ja ärihoone (Pikk 10) on ainsana Tapa ehituspärandist riikliku kaitse all. Hoone on algselt 1900. aastail ehitatud ühekorruselisena, praeguse kuju sai 1927. aastal. On olnud pidevalt kasutuses kaubandushoone. (H. Pärdi 2021)

> Tapa tuletõrjehedepoo ehitati 1936, juurdeehitus tehti 1961, praegu on päästeameti ja politseimaja. (H. Pärdi 2018)

> Tapa Gümnaasiumi uus hoone ehitati 1939. aastal arhitekt Alar Kotli projekti järgi. 1964. aastani töötas siin Tapa 1. Keskkool, edasi anti see venekeelse 2. keskkooli käsutusse. Praegu asub siin vene koolist kujundatud Tapa keelekümluskool. (H. Pärdi 2021)

< Kauni kumera väljaastega kenasti korda tehtud peremaja Eduard Vilde 12. Ehitatud 1930. aastail. (H. Pärdi 2018)

> Linna lõunaküljele Loode tänavasse on 2014. aastal ehitatud Tapa hooldekodu kuus tüüperemaja. (H. Pärdi 2021)

> Tapa haigla juurdeehitusena avati 2018. aastal Valgejõe puiesteel moodne perearstikeskus. (H. Pärdi 2021)

TAPA TÄNAPÄEVAL

Järgmine otsustav muutus Tapa elus toimus 1990. aastail, kui Vene sõjavägi siit lahkus. Praegu kujundab linna elu muuhulgas ka Vene sõjaväebaasi asemele rajatud Eesti suurim kaitsevähilinnak, kus asuvad Eestis paikneva NATO lahingugrupi üksused. 2020. aastal elab linnas peaaegu poole vähem inimesi kui 40 aasta eest – 5286, eestlasi on nende hulgas nüüd üle 60%.

Suur tänu lahke abi eest Tapa Vallavalitsuse töötajale Alina Roditšenkole.

KASUTATUD ALLIKAD

Tapa Muuseumi koduleht: www.tapamuuseum.ee

Mart Kalm. XX sajandi arhitektuur. Maakondlikud ülevaated. Lääne-Virumaa ehituspärand. 2010: https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/maakondlikud%20ylevaated/laane-virumaa/Laane-Virumaa.pdf.

Sirli Naska. Tapa linnaehituslik analüüs ja ettepanekud miljööaladeks. Eesti Kunstiakadeemia bakalaureusetöö. Käsikiri. Tallinn, 2008.

Ilmar Talve. Kevad Eestis. Autobiograafia I. Tartu, Ilmamaa 1997.

